

והיום אף הפרק:

נפרדים מהפילוסוף הנודע ג'ון רולס

מחבר הספר: A THEORY OF JUSTICE

המטרה - להגיע למצב ההתחלי כשאנו מאחרי "מסך הבערות"

כמו עמנואל קאנט, גם רולס העדיף את הצודק והנכון על פני הטוב. אולם כיצד נגיע להחלטה צודקת? גישתו של רולס היתה כדלקמן – הוא טען, כי עלינו לחזור למצב ההתחלי, ולקבל את כל הנתונים שאנו זקוקים להם לצורך קבלת ההחלטה, אולם לקבל את ההחלטה כאשר אנחנו מצויים מאחרי "מסך הבערות" (Veil of Ignorance), במובן זה שאין לנו ידעם כיצד ההחלטה תשפיע עלינו. החלטה כזו, תיחשב כהחלטה צודקת.

על מנת שיהיו לנו חיים טובים, עלינו לתכנן אותם מלכתחילה, להציב יעדים ולעמוד בהם. אולם לכל אחד הרצונות והמאווים שלו, לכל אחד גישה שונה כלפי החיים. אם כך, על מנת שתהיה החלטה המקובלת על הכל, עלינו לנטרל את כל אותן נקודות, המפרידות בינינו לבין אחרים. עלינו לחזור למצב המכונה על ידו "מצב התחלי" – בו אין הבדל בין גזע, דת ומין – כולם שווים ואין יתרון לגבר על פני אישה וכדומה.

אכן, עיקרון השוויון וחובת ההגינות הינם יסוד מוסד בתורתו של רולס. חובת ההגינות נקלטה היטב במשפט האמריקאי בהקשרים שונים. בספרו החשוב: A Theory of Justice רולס הגדיר "צדק" באמצעות הגינות.

כיצד נוכל להגיע להחלטה הוגנת (ולכן צודקת)? לדעתו של רולס, אם ורק אם נהיה מאחרי מסך הבערות וננקוט צדק נוהלי טהור – כדוגמת "ההימור ההוגן", לפיו עלינו לקבל

מגדולי הפילוסופים של המאה ה-20

ג'ון רולס (John Rawls) אחד מגדולי הפילוסופים במאה העשרים, הלך לעולמו לפני כחודש. אנו מקדישים עלון זה לכבודו, בו נפרט בקצרה את עיקרי הגותו על הצדק ועל חברה צודקת. הגותו השפיעה באופן מהותי על החוקה האמריקאית ותפיסת המשפט האמריקאי את עיקרון הצדק.

רולס, כמרבית הפילוסופים הגדולים, התמקד ביחסים שבין האדם לחברה ובין אלה לבין עצמם, כחיים בעולם חומרני. הוא חקר את הקשר בין האדם לבין החברה בה הוא חי, וביקש לבנות תיאוריה שתביא לאינטראקציה אפטימלית ביניהם. במידה מסוימת, הגותו החזירה לפילוסופיה את הכבוד המגיע לה, בעוד שזו זנחה קימעא במאה העשרים (הסיבות לכך - התפתחות כלכלית מואצת במאה וחמישים שנה האחרונות, מלחמות עולם אשר דחקו הצידה עקרונות כגון מוסר וצדק, התפתחות המדעים המדויקים והעדפתם על-פני הסברות הפילוסופיות, ירידת קרנה של הדת – שהיוותה מקור לא אכזב לתורות פילוסופיות של אתיקה, מוסר וצדק, ועוד נימוקים נוספים – כל אלה דורשים התייחסות נפרדת).

בתקופה כזאת דרך כוכבו של רולס. הוא פיתח הגות לא-דתית והתייחסות בראייה חדשה למושג הצדק. נקודת המוצא במחקר שלו היתה פלורליסטית מתוך "מסך של בערות" כפי שנראה להלן.

- ב. אני אקח מטריה וירד גשם. ציון: 1/2 – הגשם מהווה מטריד, אולם לפחות יש לי מטריה.
- ג. לא אקח מטריה ולא ירד גשם. ציון: 1.
- ד. לא אקח מטריה וירד גשם. ציון: 0.

עינינו רואות, אם כן, כי באופציה של אי נטילת מטריה, תיתכן תוצאה מצויינת, אולם תיתכן מאידך תוצאה הרת אסון מבחינתי. על כן, אני אעדיף לקחת מטריה וליטול את הסיכון שלא ירד גשם ואז סחבתי מטריה לחינם. מבחינה סטטיסטית, התוצאה זהה בשני המקרים – 1/2 - אולם לפי עיקרון המקסימין יעדיפו האנשים את הסיכון לנזק המינימלי ורק אחר כך במסגרת זאת את התוצאה המקסימלית מבחינתם.

(לעומת זאת, מהמרים פועלים אחרת – הם מבקשים את התוצאה המקסימלית, ומוכנים ליטול את הסיכון לנזק המקסימלי; לכן, הם לא ייטלו מטריה).

חלוקה צודקת של משאבים

עיקרון נוסף של רולס הוא עיקרון השונויות; לפיו, יש להביא לחלוקת משאבים בחברה, וחלוקה צודקת היא כזאת שתפעל לטובת כל השכבות, עד השכבות החלשות ביותר בחברה. לדעתו של רולס, אם ההקצאה המחודשת מועילה לכולם, היא צודקת, גם אם מישהו אחר מרוויח ממנה יותר. לדוגמה – שני שותפים מייצרים יחדו רווח של 10 ומתחלקים ביניהם שווה בשווה. לעומת זאת, אם יסכימו על כלל, לפיו יש לתגמל את מי שעובד קשה יותר, ולאחר שנקבע כלל זה ייצרו השותפים 13, מוצדק יהיה לדעתו של רולס, כי השותף היעיל יקבל 7 והשני יקבל 6. אמנם במצב כזה הופר השוויון, אולם למרות זאת כל השותפים מרווחים מכך. דהיינו, חלקנו את העושר בחברה באופן חדש, אולם כולם הרוויחו מכך. עיקרון זה נקרא על ידי רולס עיקרון השונויות – למרות שקיים אי שוויון, הוא צודק; ובלבד – טוען רולס – שקיים שוויון הזדמנויות.

כמובן, כתנאי ליישום עיקרון זה חובה לנטרל את רגש הקנאה, הדורש כי יהיה שוויון אפילו במחיר של חוסר יעילות. ואמנם, נקודת המוצא היא כי מאחרי מסך הבערות לא קיימת קנאה ולכן ניתן להגיע להחלטה רציונלית.

החלטה כאשר איננו יודעים כיצד ההחלטה תשפיע עלינו – האם לטוב והאם לרע – רק אז נהיה כשירים להגיע להחלטה צודקת. אם אנו יודעים כיצד ההחלטה תשפיע עלינו, איננו יכולים להיות הוגנים (שכן תמיד נעדיף את ההחלטה שתתאים לנו באופן אישי). על כן, חשוב לראות כיצד היו מתנהגים אנשים מאחרי מסך הבערות.

על פי מבחן זה רולס בחן את זכויות היסוד והגיע למסקנה כי כולן צודקות וחשובות (חופש הביטוי, חופש הדת ומצפון, הזכות שלא להיות מופלה לרעה מחמת גזע או מין, הזכות להגנה הוגנת מפני חקירה פלילית וכן הלאה). להדגמה, ניקח את הדוגמה האחרונה – נשאל את השאלה, האם יש מקום להזהיר אדם חשוד, כי הוא חשוד בטרם תישאלו? אם שאלה זו היתה נשאלת כלפי שוטר, יתכן והיה משיב כי אין מקום להזהיר את החשוד, מכיוון שהדבר יסכל את החקירה. אולם אם נחזור למצב ההתחלי, בו איננו יודעים אם אנו השוטרים או החשודים, ועתה נשאל, האם היינו מעוניינים להקנות לחשוד זכות להיות מזהיר, ודאי כולם היו מצביעים בעד, שכן למקרה שיתברר כי אנו בצד של החשודים, מוטב כי תהיה לי זכות כזאת מאשר לא תהיה – תופעה רציונלית זו מכונה על ידי רולס כ"עיקרון המקסימין".

עיקרון ה"מקסי-מין"

רולס טען, כי אנשים רציונלים פועלים בדרך כלל לפי עיקרון המקסימין. דהיינו – כאשר הם צריכים לבחור בין אופציות שונות, הם יבחרו את האופציה בה תוצאתה הגרועה ביותר עדיפה על פני כל תוצאה גרועה אחרת, של כל אחת מהחלופות.

לדוגמה – אם היום אני לא יודע אם ירד גשם או לא ירד גשם ואני צריך להחליט אם לקחת אתי מטריה, או לא לקחת, כאשר אין לי מושג אם כדאי לי לקחת מטריה או לא לקחת מטריה, עלי לבחון את השאלה במבחן התוצאה. קיימות 4 אפשרויות:

- א. אני אקח מטריה ולא ירד גשם. ציון: 1/2-
המטריה מהווה מטריד, אולם לפחות לא ירד גשם.

רולס – אנשים מאחרי עיקרון הבערות יבחרו בעיקרון השונות

לדעתו של רולס, עיקרון השונות הוא עיקרון צודק, מכיוון שאנשים מאחרי מסך הבערות יבחרו בו. הרי אף אחד לא יידע, אם בעולם האמיתי הוא עשיר (בכישרונות או בכסף) או עני, ולכן יעדיף כלל הדואג לעניים (בהתאם לכלל המקסימין), לפי ההתפצלות הבאה:

א. אם אני מסכים לדאוג לעניים, ויתברר כי אני עני: ציון $\frac{1}{2}$ – אני אמנם עני אולם לפחות אני אקבל סיוע מהחברה.

ב. אם אני מסכים לדאוג לעניים, ויתברר כי אני עשיר: ציון $\frac{1}{2}$ – אמנם לוקחים ממני, אולם די לי בזה שיש לי בשביל עצמי.

ג. אם אני לא מסכים לדאוג לעניים, ולאחר הרמת המסך יתברר כי אני עשיר: ציון 1 – אני עשיר וכל העושר שלי נשמר אצלי.

ד. אם אני לא מסכים לדאוג לעניים, ומתברר כי אני עני: ציון 0 – אני עני ואין מי שידאג לי.

רואים בבירור, לפי כלל המקסימין, שנעדיף לדאוג לעניים, מכיוון שאם אני עשיר, הדבר לא פוגע בי קשות – אני עדיין אשאר עשיר, גם אם ברמה מעט יותר נמוכה, ומאידך אם אני עני, לפחות אקבל סיוע מהחברה. עדיף מצב זה מאשר מצב בו אני מסתכן להיות עני וללא כל סיוע, אפילו אם סיכון זה נמוך. חשוב לציין, כי קיימת הטייה קוגניטיבית אצל כל בני האדם, והיא להעצים הסתברויות נמוכות. לדוגמה – מה הסיכוי כי טיל סקאד ייפול על בית בלב תל אביב בשנה הבאה? לפי רמת החרדה כיום, כנראה שמדובר בסיכוי גבוה ...

ניתוח זה יפה, אם הסיכויים להיות עני או עשיר זהים. אולם אם ניקח את המצב הבא – נניח כי המדינה מבטלת את מס ההכנסה ולא מחלקת את העושר בחברה. כתוצאה מכך 80% מהאזרחים יהיו בטווח של בני מעמד הביניים עד עשירים, ואילו 20% יהיו עניים. נניח, כי לצורך העלאת רמת החיים של העניים עד לדרגה התחתונה ביותר של מעמד הביניים מצריכה את בני בני מעמד הביניים והעשירים לוותר על כ- 50% מרמת החיים שלהם. עתה נשאל – איזה סיכון יטלו בני האדם החיים מאחרי מסך

רולס גם טען, כי ניתן יהיה לבצע חלוקה חדשה באמצעות מיסוי. תפקידו של המיסוי הוא הקצאת משאבים בידי החברה לצורך חלוקתם מחדש. מחד גיסא, אם אנשים לא יורשו לשמור ולו חלקיק ממה שהם מרוויחים, הם יפסיקו לעבוד, או ינקטו אמצעים חריגים, כגון למכור את העבודה שלהם בשוק השחור על מנת למנוע מיסוי. מאידך, ללא הכנסה ממיסוי, לא יהיה מה לחלק לעניים ולא ניתן יהיה לסייע להם. על כן, שיעור המס אסור שיהיה גבוה.

ביקורת על עיקרון השונות

הושמעו ביקורת על גישה זו של רולס, המרכזית שביניהן היא של המלומד רוברט נוזיק Robert Nozick (בספרו Anarchy, State and Utopia) שטען, כי כל שיטה פוליטית המעוניינת להביא לחלוקה הוגנת של משאבים לבסוף תימצא מפריעה ומטרדה יתר על המידה את חיי אזרחיה. אם ניקח כנתון את העובדה, כי קיימת חלוקה בלתי שוויונית של כישרונות, רצונות ונטיות, טוען נוזיק, הרי שחלוקה בלתי שוויונית של העושר הינה בלתי נמנעת. לדעתו, אפילו אם נקודת המוצא שלנו תהיה חלוקה שוויונית של המשאבים, אנשים ישלמו יותר כדי לראות שחקן כדורסל מקצועי מאשר לצפות באיזה טיפוש מגושם (הדוגמה הידועה של נוזיק). כתוצאה מכך, בתוך זמן קצר מאז החלוקה, יימצא השחקן עשיר יותר מאשר הגולם. בנקודה זו יהיה צורך בחלוקה מחדש של המשאבים, וחוזר חלילה. על כן, כל עוד נקבע תנאים הוגנים לחלוקת המשאבים, אזי לא יהיה כל חוסר צדק בכל חלוקה פרטיקולרית של משאבים אפילו אם זו לא מקדמת אינטרסים של האנשים החלשים בחברה – ואין מקום לתת למגושם רק מכיוון שהשחקן הביא יותר עושר.

לדעתו של נוזיק (בניגוד לרולס), הכישרונות של בני האדם אינם משאב ציבורי אלא משאב אישי שכל אדם זכאי ליהנות ממנו ועל כן לא תיתכן חלוקה שוויונית של המשאבים.

של רולס לעיקרון התקדים – אנו בונים פסיקה חדשה בהתאם לתקדימים. אולם לעתים יש מקום לשנות את התקדימים ואז גם התיאוריה משתנה עימהם.

מילות פרידה

גישותיו של רולס, תמיכתו בעקרונות הצדק והפשטות בה הביע את רעיונותיו קנו להן שביתה בקרב מלומדים דגולים אחרים (כגון רונלד דבורקין - Ronald Dworkin) שהושפעו מאוד מגישתו, וגם בקרב בית המשפט העליון האמריקאי, אשר יישם את עקרונותיו, גם אם לא קרא לילד בשמו.

עקרונותיו הבסיסיים של רולס היו:

[1] עיקרון השוויון וההגינות.

[2] עיקרון השונות, דהיינו הפרת השוויון ובלבד שיהיה ממנה כולם, גם אם לא במידה שווה.

[3] עיקרון החירויות, דהיינו לכל אדם הזכות למקסימום זכויות וחירויות, כל עוד אין בכך התנגשות עם אחר.

[4] דרכו המיוחדת לבחינה כמעט מתמטית של צדק.

רעיונותיו ומחקריו פורסמו בכל העולם ואף אצלנו התיאוריה שלו על הצדק מהווה לחם חוק של כל חוקר, הלומד לתארים מתקדמים במדעי החברה.

למרות שרולס לא נחשב כמרצה פרונטאלי דגול, אין חולק כי הוא היה אהוב מאוד באמריקה, נחשב כאדם ישר, שביקש להביא באמצעות רעיונותיו לעולם טוב יותר, ומניסיונותיו אלה הוא לא התייאש עד יומו האחרון.

Drshaysegev.com

הבערות – האם לקחת את ה-20% להיות עני, או לוותר על 50% מרמת החיים שלהם (כמובן, בהנחה שאינם יודעים אם הם שייכים ל-80% או ל-20%)? גם במצב כזה רולס יטען, כי אדם יעדיף לנטרל את הסיכון של 20% (שכאמור, בעיניו הוא גדול יותר מ-20%) ולשם כך הוא יהיה מוכן לשלם את המחיר של ירידה ברמת החיים, אם אכן הוא יהיה בין המאושרים שאינם זקוקים לצדקה.

אין לשנות את כללי המשחק

אחד הכללים החשובים אצל רולס, הוא "אין חרטות" - כאשר אנו מרימים את מסך הבערות, אין מקום לחזור בנו מבחירתנו. דהיינו, חשוב לחזור לנקודה התחילית, לבחור את ההחלטה הרציונאלית מאחרי מסך הבערות, ולאחר מכן להרים את המסך ולחזור לחיים, ואז - גם אם מתברר כי החלטה אחרת היתה מביאה לי עושר נוסף, אין לי רשות לחזור אחורה ולשנות את בחירתי. זה בדיוק עיקרון הצדק. הצדק שמאחרי מסך הבערות.

לכיוון תיאוריית צדק כוללת

רולס פיתח תיאוריה שקרא לה reflective equilibrium. לדעתו, עלינו לחפש תיאוריה מוסרית, לפי התאמתה והצדקתה למוסדות מוסריים, שיש להם הסכמה רחבה בציבור. (לדוגמה, הפרופוזיציה לפיה עבדות היא פסולה מבחינה מוסרית, או הפרופוזיציה כי אפליה על בסיס צבע עור הינה פסולה מבחינה מוסרית – כיום אין עליהן כל עוררים). לבסוף, כאשר נשווה בין התיאוריה המופשטת לבין המוסדות המקובלים, נוכל להגיע לשיווי משקל של תיאוריה מתאימה על צדק. לדעתו של רולס, תהליך זה צריך להתבצע על בסיס אקסיומות או מוסכמות חברתיות בנוגע לרע וטוב, זכויות וצדק טבעי, מבלי להתחשב בעקרונות של דת או נקודות מבט סובייקטיביות אחרות על מהות הטוב. אכן, לעתים חל שינוי בתפיסת מוסדות שונים כטובים או רעים, ובהתאם צריכה להשתנות התיאוריה (כפי שהשתנתה גם תפיסת המשפט האמריקאי אודות עבדות או אודות מהות השוויון). מבחינה מסוימת, דומה הגישה